

dar huzur derslerine muhatap ve mukar-
rır sıfatıyla katılmış olan Halil Fevzi, hâşiye-
yi Kayseri'de ahkâm-ı şer'iyye hâkimi iken
öğrencilerin *el-Feride*'yi 'İşâm şerhiyle bir-
likte kendisinden okuma talebi üzerine ka-
leme almıştır. Hâşiyede yer yer Türkçe açık-
lamalara da yer verilmiştir. *el-Feride*'nin
yoğun ilgi gören şerhlerinden ikincisi, Ah-
med b. Abdülfettâh el-Mollâvî'nin '*İkdü'd-
düreri'l-behiyye fi şerhi'r-Risâleti's-Semer-
kandiyye*'siyle (*eş-Şerhu'l-kebir*) Muhta-
şaru '*İkdü'd-düreri'l-behiyye (eş-Şer-
hu's-sağır)* olarak anılan eserleridir. Ad-
nân Ömer el-Hatîb önce *eş-Şerhu's-sa-
ğır*'i *er-Risâletü's-Semerkandiyye* ile bir-
likte neşretmiş (Dimaşk 1425/2005), daha
sonra risâleyi '*İşâm şerhi ve Mollavî'nin
eş-Şerhu'l-kebir*'i ile beraber yayımlamış-
tır (Dimaşk 1426/2006). Mollavî'nin med-
rese öğrencileri tarafından çok ilgi gören
eş-Şerhu's-sağır'i üzerine on beş kadar
hâşiye yazılmıştır (Brockelmann, *GAL*, II,
247-248; *Suppl.*, II, 259-260; Abdullah Mu-
hammed el-Habeşî, I, 61-72). Semerkandî
risâlesini Muhammed b. İsmâ Bulûğu'l-
ereb, Ahmed ed-Derdîr *Tuhtetü'l-işvân*
(Kahire, ts.) adıyla ihtisar edip yine ken-
disi bu sonuncusuna şerh yazmıştır. Ali b.
Hüseyin el-Bülâkî *Tibyanü'l-beyân* (Ka-
hire 1308), Ahmed es-Sadrâvî *et-Taqrîrât*
adıyla bu şerhe hâşiye kaleme almıştır.
Mahmûd b. Haydar el-Hakkârî de risâleyi
ihtisar edip şerhetmiştir. Semerkandî ri-
sâlesi İbn Allân, Yûsuf b. Sâlim, Ahmed
el-Mollâvî, Ahmed es-Sücâî, Ali Mentalâ
ed-Dimyâtî, Muhammed b. Ahmed es-Si-
cilmâsî, Mansûr et-Tablâvî tarafından naz-
ma çekilmiştir (Abdullah b. Muhammed
el-Habeşî, I, 71-72). 2. *Hâşiye 'ale's-Şer-
hi'l-Muhtavvel* (Tahran 1304; İstanbul
1307). Bu esere İsmâüddin el-İsferâyînî hâ-
şiye yazmıştır. 3. *Şerhu'r-Risâleti'l-'Adu-
diyye*. Adudüddin el-İcî'nin vaz' konu-
sundaki risâlesinin şerhidir (İstanbul
1267; Kahire 1295, 1329). 4. *Şerhu'r-Ri-
sâleti'l-velediyye*. Seyyid Şerîf el-Cür-
cânî'nin mantığa dair risâlesinin şerhidir
(yazma nüshaları için bk. Brockelmann,
GAL Suppl., II, 259-260). 5. *Hâşiye 'alâ
Şerhi'l-kısmi's-sâlis mine'l-Miftâh* (Köp-
rülü Ktp., nr. 502; Millet Ktp., Feyzullah
Efendi, nr. 1812). Teftâzânî'nin *Sekkâkî*'ye
ait *Miftâhu'l-'ulûm*'un belâgat kısmına
yaptığı şerhin hâşiyesidir. 6. *Şerhu Tel-
hîşî'l-Miftâh* (yazmaları için bk. Akseki
Ktp., nr. 293; Tekeli Ktp., nr. 856; bk. *Mu'ce-
mü'l-mahtûtât*, I, 43). 7. *Keşfü me'stebe-
he 'ale's-sâmî'in mine'l-âyi ve'l-aḥbâr*
(Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3142). 8. *Hâ-
şiye 'alâ Envârî't-tenzîl li'l-Beyzâvî*. Mol-
la Hüsrev'in hâşiyesine hâşiyedir (yazma

nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL
Suppl.*, I, 738). 9. *Hâşiye 'alâ Şerhi Ta-
vâli'l-envâr*. Beyzâvî'nin kelâm ilmîne
dair eserine Mahmûd b. Abdurrahman el-
İsfahânî'nin yazdığı şerhe hâşiyedir (yaz-
maları için bk. *a.g.e.*, I, 743). 10. *Mustaḥ-
laşü'l-hakâ'ik fi şerhi Kenzî'd-dekâ'ik*.
Ebû'l-Berekât en-Neseffî'nin Hanefî fikhı-
na dair eserinin şerhidir (Delhi 1870, 1882,
1884, 1313; Leknev 1870, 1874, 1877, 1882,
1884; Kanpûr 1882; Bombay 1294, 1299;
Kahire 1309, 1311, 1329; İstanbul 1267).
Bu şerhin müellifi olarak Ebû'l-Kâsım Sad-
rüşşerîf İbrâhîm b. Muhammed el-Leysî
es-Semerkindî'nin adı da geçmektedir. Se-
merkandî ayrıca *Şerhu ebyâtî Mustaḥ-
laşü'l-hakâ'ik* adıyla Farsça bir şerh yaz-
mıştır (Peşâver 1292).

BİBLİYOGRAFYA:

Ebû'l-Kâsım es-Semerkindî, *er-Risâletü's-Semer-
kandiyye* (İsmâüddin el-İsferâyînî, *Şerhu'r-
Risâleti's-Semerkandiyye* içinde), s. 11-16; İsmâ-
müddin el-İsferâyînî, *Şerhu'r-Risâleti's-Semerkan-
diyye fi'l-isti'ârât* (nşr. Adnân Ömer el-Hatîb),
Dimaşk 1426/2006, neşredeninin girişi, s. 5-8, 31-
45; *Keşfü'z-zunûn*, I, 475, 845, 853, 898; II, 1938;
Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdülfettâh el-Mollavî, '*İk-
dü'd-düreri'l-behiyye fi şerhi'r-Risâleti's-Semer-
kandiyye: eş-Şerhu'l-kebir*' (nşr. Adnân Ömer el-
Hatîb), Dimaşk 1426/2006, tür.yer., ayrıca bk.
neşredeninin girişi, s. 117-123; a.mlf., *Muhtaşaru
'İkdü'd-düreri: eş-Şerhu's-sağır* (nşr. Adnân Ömer
el-Hatîb), Dimaşk 1425/2005, s. 10-12; Sabbân,
*el-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-İşâm el-İsferâyînî li'r-Risâ-
leti's-Semerkandiyye*, Kahire 1321, s. 51, 57-
58, 97-99, 108; Bâcûrî, *Hâşiye 'alâ Metni's-Semer-
kandî*, Kahire 1293, tür.yer.; Abdurrahman
el-Cüllî, *el-Hâdim fi halli elfâzi Ebî'l-Kâsım* (nşr.
Hamdî Abdülmecîd es-Seleffî, *el-Mevrid*, XX/1
[Bağdad 1412/1992] içinde), s. 74-116; Halil Fev-
zî Efendi, *el-Hâşiyetü'l-cedide 'alâ Şerhi'l-'İşâm
li'l-Feride*, İstanbul 1287; Serkis, *Mu'cem*, I, 474,
509, 1044-1045; II, 1195, 1331, 1337, 1458-1459;
Brockelmann, *GAL*, II, 247-248; *Suppl.*, I, 738,
741, 743; II, 247-248, 259-260, 288; Ziriklî, *el-
A'lâm*, I, 65; V, 173; Abdullah Muhammed el-Ha-
beşî, *Cami'ü's-şürûḥ ve'l-havâşî*, Ebûzabî 1425/
2004, I, 61-72; *Mu'cemü'l-mahtûtât*'i-mevcûde
fi mektebâti İstanbul ve Ânâṭûlî (haz. Ali Rıza Ka-
rabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], I, 43-44, 82.

İSMAİL DURMUŞ

SEMERKANDÎ, Ebü'l-Leys

(أبو الليث السمرقندي)

Ebû'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr
b. Muhammed b. Ahmed
b. İbrâhîm es-Semerkindî
(ö. 373/983)

Fakih, müfessir ve sûfi.

Semerkant'ta doğmuş olması muhte-
meldir. Bazı kaynaklarda yine Ebû'l-Leys
es-Semerkindî ismiyle bilinen ve 294 (906)
yılında vefat eden bir Mu'tezilî âlimle za-

man zaman karıştırılmıştır. Hanefî mez-
hebinin meşhur fakihleri arasında yer alan
Nasr b. Muhammed müfessir, fakih ve zâ-
hid diye tanınırken diğeri hâfız lakabıyla bi-
linir. Babasından yaptığı rivayetler dikkate
alınarak ilk hocasının babası olduğu söy-
lenebilir. Fıkıh alanındaki asıl hocası "Kü-
çük Ebû Hanîfe" diye meşhur olan Belhî
Ebû Ca'fer el-Hinduvânî'dir. Hanefî fikhı-
nın yanı sıra hadis, kelâm ve tefsir alanın-
da da tahsil gördü. Semerkant, Belh ve
Buhara'dan başka Bağdat'a gitmiş ve ora-
da Muhammed b. Muhammed b. Sehl en-
Nisâbü'rî'den hadis rivayet etmiş, kendi-
sinden Ali b. Ahmed er-Rezzâz nakilde bu-
lunmuştur. İbn Cenk diye bilinen Semer-
kant Kadısı Halîl b. Ahmed es-Siczî, A'meş
diye meşhur olan Ebû Bekir Muhammed
b. Saîd ve Ebû Bekir Muhammed b. Fazl
el-Buhârî onun diğer hocaları arasında yer
alır. Lokmân b. Hakîm b. Fazl ve Ebû Bekir
Muhammed b. Abdurrahman et-Tirmizî
yetiştirdiği öğrencilerden bazılarıdır. Ve-
fat yılı konusunda kaynaklarda 373 (983)
ile 393 (1003) arasında değişen yedi ayrı
tarih verilirse de genellikle 11 Cemâziye-
levvel 373'te (21 Ekim 983) öldüğü kabul
edilir. Ebû'l-Leys es-Semerkindî özellikle
vaaz, nasihat ve ilmiyal türündeki eserle-
ri sayesinde İslâm dünyasında en çok ta-
nınan âlimlerden biri olmuştur. Gerek te-
lif ettiği gerekse şöhretinden dolayı ken-
disine izâfe edilen birçok eser Endülü's-
ten Endonezya'ya kadar yayılmış ve asırlar
boyunca İslâm dünyasının birçok bölge-
sinde müslüman toplumların İslâm anla-
yışlarını ve dinî hayatlarını derinden etki-
lemiştir. Eserleri çeşitli müslüman toplu-
lukların dillerine çevrilen Ebû'l-Leys şöh-
retinin yayıldığı bölgelerde büyük bir vefî
olarak kabul edilmiş, kendisi için türbe ve
makamlar inşa edilmiştir.

Ebû Hanîfe ve bazı talebeleri tarafından
kaleme alınan kelâm metinlerinin aktarı-
lmasında ve Hanefî mezhebinin hâkim ol-
duğu bölgelerde benimsenmesinde önem-
li rol oynayan Ebû'l-Leys'in kelâma dair gö-
rüşleri genel olarak Mâtürîdî çizgisiyle pa-
raleldir. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ-
dan bolca yararlandığı ve nüzûl sebeple-
ri, kıraat farklılıkları ve nesih konularına
önem verdiği tefsirinde İsrâiliyyât'a geniş
yer veren Ebû'l-Leys tasavvufî (işârî) tefsir
sahasındaki ilk simalardan biri kabul edil-
mektedir. Birçok müellifin Hanefî fakihler
hiyerarşisinde "meselede müctehid" ka-
bul ettiği Ebû'l-Leys, Hanefî mezhebinin
gelişimine önemli katkılarda bulunmuş-
tur. İlk Hanefî muhtasarlarından birini ka-

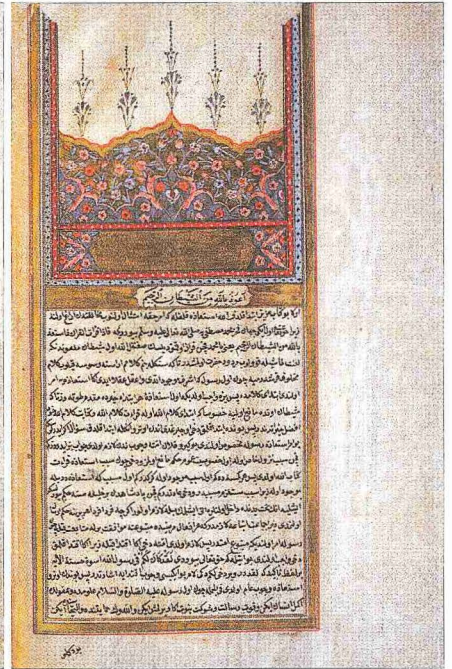
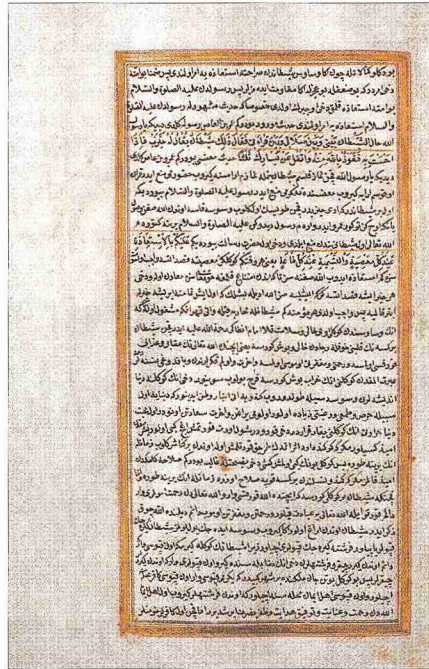
leme olarak Hanefî fıkıh sistematigini geliştirmiş ve hilâf sahasındaki çalışmaları ile Hanefî hilâf literatürünün temelini teşkil etmiştir. Ebû Hanîfe ve talebelerinin görüşlerinin aktarılmasında kilit rollerden birini oynayan Ebû'l-Leys'in nâdirü'r-rivâye hakkında en önemli tedvin çalışmalarını gerçekleştiren müellif olduğu söylenebilir. Mezhep imamlarının ardından gelen fakihlerin görüş ve katkılarını bir araya getirmeyi hedefleyen nevâzîl literatürünün Hanefî mezhebi tarihindeki ilk örneği de Ebû'l-Leys'e aittir. III. (IX.) ve IV. (X.) yüzyılda yaşamış birçok önemli Hanefî fakihinin görüşleri onun bu eseri sayesinde sonraki nesillere aktarılmıştır.

Eserleri. Değişik alanlarda eserler kaleme alan Ebû'l-Leys'e telif etmediği pek çok kitap nisbet edilmiş ve bu durum kütüphane kayıtlarına da geçmiştir. Eserlerinin bazıları şunlardır: 1. *Hizânetü'l-fıkh*. İlk Hanefî muhtasarlarından biri olup Selâhaddin en-Nâhî tarafından müellifin 'Uyûnû'l-mesâ'il adlı eseriyle birlikte yayımlanmıştır (Bağdat 1385-1387/1965-1967). 2. *'Uyûnû'l-mesâ'il*. Ebû Hanîfe ve talebelerinin zâhirü'r-rivâye dışında kalan görüşlerinin (nâdirü'r-rivâye) derlendiği eser Hanefî fıkının erken dönem tarihi için önemli bir kaynak niteliğindedir. Müellifin görüşleri de zaman zaman rivayetlerin sonuna eklenmiştir (nşr. Abdürrezzâk el-Kâdirî, Haydarâbâd 1960; nşr. Selâhaddin en-Nâhî, Bağdat 1385-1387/1965-1967; nşr. Seyyid Muhammed Mühennâ, Beyrut 1998). **Kâtib Çelebi, *Hasrû'l-mesâ'il* ve *kaşrû'd-delâ'il* adlı bir çalışmayı Ebû'l-Leys'in 'Uyûnû'l-mesâ'il'i üzerine Alâeddin el-Üsmendî tarafından yapılmış bir şerh olarak kaydetmişse de bu metnin Necmeddin en-Nesefî'nin hilâfa dair *el-Manzûme* adlı eserinin şerhi olduğu belirtilmektedir ('Uyûnû'l-mesâ'il, neşredenin girişi, s. 26-29). 3. *en-Nevâzîl (el-Fetâvâ)*. Kayıtlarda Ebû'l-Leys'e nisbet edilen *el-Fetâvâ, en-Nevâzîl mine'l-fetâvâ, Fetâva'n-nevâzîl* ve *Muhtârâtü'n-nevâzîl* adlı eserlerin tamamı aynı eser olup sonradan farklı isimlerle kaydedilmiştir. Haydarâbâd'da 1936'da *Fetâva'n-nevâzîl* adıyla basılan ve Ebû'l-Leys'e nisbet edilen eser ona ait değildir. 4. *Muqaddime fi'l-şalât. Muqaddimetü Ebi'l-Leys, el-Muqaddime fi'l-fıkh* diye de anılan eserde namaz bahsinden sonra bazı akaid konularına da yer verilir. Çeşitli âlimlerce şerhedilmiş olup Hasan et-Tûlûnî'nin *Şerhu Muqaddimetü Ebi'l-Leys fi'l-fıkh* ile Muslihuddin b. Mustafa b. Aydoğmuş'un**

et-Tavzîh 'alâ Muqaddimetü's-şalât li-Ebi'l-Leys es-Semerkindî adlı şerhi bunlardandır. Eser Tâceddin İbn Arabşah tarafından nazma çekilmiştir. Bu çalışma Türkler arasında çok okunmuş ve pek çok defa Türkçe'ye çevrilmiştir. Memlük-Kıpçak Türkçesi'yle yapılmış bir çevirisi Arapça'sı ile birlikte tahkik edilerek Ananiasz Zajczkowski (Varşova 1962) ve Recep Toparlı (Erzurum 1987) tarafından neşredilmiştir. Türkçe çevirisi ve Arapça aslı yüksek lisans çalışmalarına da konu olmuştur. 5. *Muhtelefû'r-rivâye (Muhtelifû'r-rivâye)*. Müctehidler arasında çeşitli fikhî konulara dair ihtilâfları içeren ve hilâfiyat alanına giren bir eserdir. Kaynaklar Ebû'l-Leys'in bu adla bir eser kaleme aldığını belirtir, ancak kütüphanelerde aynı adı taşıyan onlarca yazma nüshada dört farklı yazara rastlanmaktadır. Bazı araştırmacılar bu adla muhtevaları ve tasnifleri farklı metinlerin bulunduğunu ve bunlardan birinin Ebû'l-Leys'e ait olduğunu ileri sürerken (Kaya, s. 60-62) ilmi neşrini hazırlayan Abdurrahman b. Mübarek el-Ferec (Riyad 1426/2005) bu isimle kütüphanelerde kayıtlı eserlerin tamamının aynı olduğunu, orijinal halinin Ebû'l-Leys es-Semerkindî tarafından kaleme alındığını, Alâeddin el-Üsmendî'nin yeni bilgiler ek-

leyerek eseri tekrar kaleme aldığını belirtmiş, bu sebeple kitaba *Muhtelefû'r-rivâye li-Ebi'l-Leys es-Semerkindî bi-rivâyeti ve tertibi'l-'Alâ' el-'âlim es-Semerkindî* adını vermiştir. Ona göre Nesefî'nin hilâf ilmine dair *el-Manzûme* adlı meşhur eseri Semerkandî'nin *Muhtelef*inin manzum şeklidir. 6. *Beyânü 'akidetü'l-uşûl**. Ehl-i sünnet'in inanç esaslarını âmentü biçiminde özetleyen risâle Endonezya, Malezya ve Güney Afrika'da yaygın olup buralardaki yerel dillere çevrilmiş, ayrıca yayınlığı sebebiyle XIX. yüzyıl şarkiyatçıların ilgisini çeken risâle A. W. Juynboll tarafından yayımlanmıştır (Leiden 1881). 7. *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber*. Bu çalışma, Ebû Hanîfe'nin öğrencisi Ebû Mu'tî el-Belhî'nin rivayetine *el-Fıkhü'l-ebşat* adı verildiği için *Şerhu'l-Fıkhî'l-ebşat* diye de bilinir. Eserin tenkitli neşrini hazırlayan Hans Daiber, içinde sonradan eklenmiş Mâtüridîlik'e vurgu yapan cümlelerin yer aldığını kabul etse de eserin Ebû'l-Leys'e ait olduğunu ileri sürmüştür (*The Islamic Concept of Belief*, s. 5-10). Ancak Mâtüridî'ye nisbet edilerek de neşredilen kitap hakkında (Haydarâbâd 1321/1904, 1365) yapılan yeni bir araştırmada esere ait en eski yazma nüshada müellifinin Atâ b. Ali el-Cûcânî olduğu belirlenmiş,

Ebû'l-Leys es-Semerkindî tefsirinin tercümesinin I. cildinin ilk iki sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 137)

ayrıca eserin muhteva itibarıyla Ebû'l-Leys es-Semerkindî'ye ait olmasını imkânsız kılacak bilgiler içerdiği ve meselâ Eş'a-riyye'den söz edildiği tesbit edilmiştir; halbuki tarih itibarıyla böyle bir mezhep adından bahsedilmesi mümkün görünmemektedir (Birinci, s. 17-22). 8. *Tefsîr-rû'l-Ḳur'âni'l-Kerîm* (*Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî*). Eserin günümüzde yapılmış baskılarında adı *Bahrû'l-'ulûm* diye kaydedilmiş olmasına rağmen (Bağdat 1405-1406/1985-1986; Beyrut 1413/1993, 1418/1997) *Bahrû'l-'ulûm* adlı tefsirin asıl müellifi Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî'dir (ö. 860/1456). Ebû'l-Leys'in tefsiri, içerdiği tasavvufi yorumlar sebebiyle işârî tefsir olarak adlandırılrsa da sûfî-fikihî bir yönetime sahiptir. Rivayet ağırlıklı eserde yazar kendi yorumlarını "kâle'l-fakih" şeklinde belirtmiştir. Eserin Şehâbeddin İbn Arabşah, Mûsâ İznîkî ve Ahmed-i Dâî'ye izâfe edilen Türkçe çevirileri günümüze ulaşmıştır. 9. *Tenbîhü'l-gâfilin*. Başta Hz. Peygamber'in sözleri olmak üzere Selef âlimlerinden yapılan rivayetlerle işlenen vaaz ve nasihat eseridir. Kitapta akaid, ibadet, ahlâk, Kur'an'ın ve ramazan ayının fazileti, karı-kocanın karşılıklı hak ve sorumlulukları gibi konular anlatılmıştır. *Tenbîhü'l-gâfilin* İslâm dünyasında çokça okunmuş, yerli İspanyol müslümanlarının konuştuğu Aljamiado (Aljamiado) lehçesine de çevrilmiştir. Eser müstakil olarak (Kahire 1311) ve *Bustânü'l-'ârifin* ile birlikte pek çok defa basılmış (Kalküta 1869; Kahire 1303, 1306, 1309, 1315, 1319; Bombay 1304; Beyrut 1403/1983; Dimaşk 1405/1985) ve Türkçe'ye de çevrilmiştir. Osmanlı döneminde Yahyaoğlu Murtaza tarafından yapılmış bir çevirisi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Koğuşlar, nr. 1038). Eser, *Bustânü'l-'ârifin* ile birlikte Abdülkadir Akçiçek tarafından *Gafletten Kurtuluş* adıyla tercüme edilmiştir (İstanbul 1977). 10. *Bustânü'l-'ârifin**. *Tenbîhü'l-gâfilin* tarzında bir vaaz ve nasihat kitabıdır (Kalküta 1868; İstanbul 1286, 1289, 1296; Bulak 1289; Dimaşk 1985). 11. *Uḫûbetü ehli'l-kebâ'ir* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1405/1983; Bağdat 1989). Kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında Ebû'l-Leys es-Semerkindî'ye nisbet edilen daha pek çok eser mevcuttur. Bunların bir kısmı eserlerine ait bölümlerden ibarettir, bir kısmının ise Ebû'l-Leys'e aidiyeti şüphelidir.

Semerkindî ve eserleri üzerinde İshak Yazıcı (bk. bibl.) ve Abdürrahim Ahmed

Muhammed ez-Zekke doktora tezi (*Tefsîr-rû "Bahri'l-'ulûm" li-Ebi'l-Leys es-Semerkindî*, 1997, Külliyyetü dâri'l-ulûm, Kahire), Eyyûp Said Kaya ve İsmail Güllük lisans tezi hazırlamışlardır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *'Uyûnû'l-mesâ'il* (nşr. Selâhaddin en-Nâhî), Bağdat 1385/1965, neşredenin girişi, s. 1-76; a.mlf., *Muhtelefû'r-rivâye* (nşr. Abdurrahman b. Mübârek el-Ferec), Riyad 1426/2005, neşredenin girişi, s. 29-38; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 301; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍîyye*, III, 544-545; İbn Kutluboğa, *Tâci't-te-râcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdat 1962, s. 79; Mahmûd Süleyman el-Kelevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mânî'l-muhtâr*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3401, vr. 43^b; Keşfü'z-zunûn, I, 563, 568, 703; II, 1220; Abdullah Ahîskavî, *Revâmizü'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127-2128, II, vr. 538^a; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 220; Brockelmann, *GAL*, I, 196; *Suppl.*, I, 347; Sezgin, *GAS*, I, 445-450; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1973, I, 391; M. Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-müfessîrîn*, Kahire 1396/1976, I, 224; İshak Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkindî: Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* (doktora tezi, 1982), s. 59, 226, 248, 251; a.mlf., "Tefsîrî Ebû'l-Leys Tercemeleri Hakkında Kısa Bir Araştırma", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, Samsun 1992, s. 79-83; Hans Daiber, *The Islamic Concept of Belief in the 4th/10th Century: Abû l-Laiḥ as-Samarkandî's Commentary on Abû Hanîfa al-fîqh al-absat*, Tokyo 1995, tür.yer; Eyyûp Said Kaya, *Hanevî Mezhebinde Nevâzil Literatürünün Doğuşu ve Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin Kitâbu'n-Nevâzil'i* (yüksek lisans tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; İsmail Güllük, *Ebu'l-Leys Semerkindî'nin Nevâzil'i Işığında Sosyal Olgu-Fetva İlişkisi* (yüksek lisans tezi, 2003), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Züleyha Birinci, *Ata b. Ali el-Cüzcânî'ye Göre Ebû Hanîfe'nin Kelâmî Görüşleri* (yüksek lisans tezi, 2007), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; J. Macdonald, "The Creation of Man and Angels in the Eschatological Literature", *JS*, III (1964), s. 285-308; a.mlf., "The Angel of Death in Late Islamic Tradition", *a.e.*, III (1964), s. 485-519; a.mlf., "The Twilight of the Dead", *a.e.*, IV (1965), s. 55-102; a.mlf., "The Preliminaries to the Resurrection and Judgment", *a.e.*, IV (1965), s. 137-179; Muhammad Haron, "Abû'l-Layth Al-Samarqandî's Life and Works with Special Reference to His al-Muqaddimah", *a.e.*, XXXIII (1994), s. 319-340; a.mlf., "The Samarqand-Cape Town Connection: Revisiting a 10th Century Theological Text", *The Arabist*, XXI-XXII, Budapest 1999, s. 73-88; J. Schacht, "Abu'l-Layth al-Samarqandî", *El²* (İng.), I, 137; J. van Ess, "Abu'l-Layth Samarqandî", *Elr.*, I, 332-333.

İSHAK YAZICI

SEMERKANDÎ, Hakîm

(bk. HAKÎM es-SEMERKANDÎ).

SEMERKANDÎ,

Muhammed b. Eşref

(محمد بن أشرف السمرقندي)

Şemsüddîn Muhammed b. Eşref

el-Hüseyinî es-Semerkindî

(ö. 702/1303)

Matematik, astronomi, mantık ve kelâm alanındaki eserleriyle tanınan âlim.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Taşköprizâde, Semerkandî'nin hal tercümesine dair hiçbir bilgiye sahip olunamadığını belirtir (*Miftâhu's-sa'âde*, II, 179). Nisbesinden Semerkant'ta doğduğu veya orada yetiştiği anlaşılmakta, ilmî hayatını faal olarak sürdürdüğü XIII. yüzyılın son çeyreği Nasîrüddîn-i Tûsî'nin Merâğa'da kurmuş olduğu rasathânedeki ünlü meslektaşlarıyla çalıştığı zamana denk gelmektedir; ancak Semerkandî bu heyet içinde yer almamıştır. *eş-Şahâdîfü'l-ilâhiyye* adlı kitabının bir nüshasına (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1688) düşülen nottan kendisinin 1287 yılında Mardin yöresinde bulunduğu, buradaki öğrencilerin ısrarı üzerine *Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Burhâniyye* adlı eserini kaleme aldığı ve bu şerhi Artuklu Sultanı Kara Arslan'a takdim ettiği anlaşılmaktadır. Yaşadığı dönemde mantıkçı olarak dikkat çekmiş, tartışma sanatı üzerine yazdıkları alanının standart bir metni haline gelmiş, nihayet kelâm ilmi sahasında yazdıklarıyla din ilimlerinde önemli bir birikime sahip bulunduğunu ortaya koymuştur. Kâtib Çelebi'nin, Semerkandî'nin 600 (1203) yılı dolaylarında öldüğünü söylemesi (*Keşfü'z-zunûn*, I, 105) bir yanlışlığı eseri olmalıdır. Çünkü Semerkandî bu tarihten çok sonra 675 (1276-77) yılı için bir yıldız takvimi hazırlamış, 680'li (1281) yıllarda eser vermeyi sürdürmüş, mantığa dair bir kitabını 692'de (1293) tamamlamıştır. *el-Muḳteḳadât* adlı eserinin bir öğrencisi tarafından istinsah edilen nüshasında (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2432) Semerkandî'nin 22 Şevval 702 (9 Haziran 1303) tarihinde öldüğü kaydedilmektedir (*El²* [İng.], VIII, 1038; ayrıca bk. Bingöl, *EFAD*, sy. 19 [1991], s. 173-174).

Semerkindî'nin Öklid geometrisi üzerine yazdığı ve asıl ününü borçlu olduğu *Eş-kâlû't-te'sîs* adlı eser hacminin küçüklüğüne rağmen İslâm dünyasında yaygın biçimde okunmuş, hakkında çok sayıda şerh ve hâşiye kaleme alınmış, özellikle Kadızâde-i Rûmî'nin şerhi Osmanlı medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur. Eserin girişinde belirtildiğine gö-